

**FONETIK USLUBIYATNING NAZARIY ASOSLARI VA AMALIY
AHAMIYATI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
ФОНЕТИЧЕСКОГО СТИЛИСТИКИ**

**THEORETICAL FOUNDATIONS AND PRACTICAL
SIGNIFICANCE OF PHONETIC STYLISTICS**

Andijon davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

Farhod Usmonov Faxriddinovich

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi,

Bo'ronova Munisa Ikromjon qizi

Mamatova Oygul Oybekjon qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada fonetik uslubiyatning predmeti, tadqiqot yo'nalishlari hamda badiiy nutqdagi fonetik vositalarning uslubiy funksiyasi tahlil qilinadi. Shuningdek, turli uslublarda tovush vositalarining qo'llanish xususiyatlari misollar asosida ko'rsatilib, fonetik uslubiyatning amaliy ahamiyati yoritiladi. Maqolada I.R. Galperin, D. Crystal, S. Karimov kabi olimlarning qarashlari tahlil qilinadi.

Аннотация: В статье рассматриваются предмет фонетической стилистики, направления её исследований и стилистические функции фонетических средств в художественной речи. Особое внимание уделяется различиям в использовании звуковых средств в разных функциональных стилях. Анализируются труды И.Р. Гальперина, Д. Кристала, С. Каримовой и других.

Abstract: *This article examines the subject matter of phonetic stylistics, its research directions, and the stylistic function of phonetic devices in literary speech. It highlights the use of sound patterns across different functional styles and explores the practical value of phonetic stylistics. . It analyzes the views of I.R. Galperin, D. Crystal, S. Karimova, and others.*

Kalit so'zlar: *fonetik uslubiyat, tovush vositalari, badiiy nutq, uslubiy funksiyalar, fonostilistika.*

Ключевы слова: *фонетическая стилистика, звуковые средства, художественная речь, стилистические функции, фоностилистика.*

Keywords: *phonetic stylistics, sound devices, literary speech, stylistic functions, phonostylistics.*

Fonetik uslubiyat tilshunoslikning muhim va nisbatan yangi yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. U tilning fonetik vositalarining estetik va ekspressiv imkoniyatlarini o'rganadi. Adabiy tilning turli funksional uslublarida tovush vositalarining qanday ishlatilishi va ularning uslubiy yuklamasi fonetik uslubiyat doirasida tadqiq qilinadi.

D. Crystal va D. Davy (1969) esa fonetik vositalarning funksional uslublarda qanday ishlatilishini akustik tahlil asosida ko'rsatadi. O'zbek tilshunosligida bu yo'nalishda S. Karimov (2020) va D.To'xtayeva (2022) kabi olimlarning ishlari muhim o'ringa ega.

Bu soha bir necha tillarda, ayniqsa rus va ingliz tilshunosligida chuqur o'rganilgan bo'lsa-da, o'zbek tilshunosligida ham ushbu yo'nalish bo'yicha so'nggi yillarda sezilarli ilmiy izlanishlar olib borilmoqda (Karimov, 2020; To'xtayeva, 2022). Fonetik uslubiyat poetik tahlil, reklamalar, publitsistik matnlar va teatr san'ati kabi ko'plab amaliy sohalarda ahamiyatli. Fonetik uslubiyat fonetikaning stilistika bilan kesishadigan sohasidir. U tilning tovush tizimi vositalarining estetik, ekspressiv va kommunikativ imkoniyatlarini o'rganadi.

Fonetik vositalarning nutqdagi qo'llanilish shakllari nafaqat grammatik me'yorlarga, balki nutq vaziyatiga, uslubiy niyatga, emotsional bo'yoqqa ham bog'liq.

Fonetik uslubiyatga asos solgan olimlar orasida G.V. Yegorov, I.R. Galperin, D. Crystal, D. Davy, shuningdek, o'zbek tilshunosligida S. Karimov, D. To'xtayeva, N. Mahmudov va boshqalar alohida o'rin tutadi. Bu yo'nalish XX asrning ikkinchi yarmida mustaqil soha shakllandi. O'zbek tilshunosligida fonetik uslubiyat asosan adabiy tilni stilistik tahlil qilishda qo'llanilib, poetik nutq, teatr, publitsistika, hatto siyosiy nutqlarning ta'sirchanligini baholashda muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Fonetik uslubiyat – nutq tovushlarining turli uslublarda qanday qo'llanishini va bu qo'llanmalarining stilistik yukini o'rganadi. Fan quyidagilarga urg'u beradi:

Fonemalarning ekspressiv xususiyatlari: Masalan, portlovchi undoshlar (p, t, k) kuch va harakatni ifodalasa, sirg'aluvchi undoshlar (s, sh, z) tinchlik, tovushli muhitni yaratishda ishlatiladi. Alliteratsiya va assonans: nazmda tovushlarning takrorlanishi estetik ta'sir yaratadi.

Intonatsiya: Jumla ma'nosini savol, hayrat, buyruq va hokazolarga o'zgartirishga xizmat qiladi:.

Tembr, urg'u, ritm: Nutqning musiqiyligini ta'minlovchi jihatlar bo'lib, ayniqsa teatrdagi ahamiyatlidir.

Nazariy manbalarda Galperin (1981) fonetik uslubiyatni stilistikaning eng qadimgi, ammo eng kam o'rganilgan bo'limi deb ta'kidlaydi. D. Crystal fonetik vositalarni "muloqotning estetikasini belgilovchi o'ta muhim elementlar" deb ataydi¹.

Бадий матнда муаллифнинг ўқувчи ёки китобхонга эстетик таъсир қилиш мақсади биринчи планда турса, нобадий матнда муаллифнинг асосий

¹. Galperin, I.R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School Publishing.

мақсади ўқувчи ёки китобхонга коммуникатив таъсир қилишдан иборат бўлади. Бошқача қилиб айтганда, нобадий матнда муайян ахборотнинг мазмуни ва унинг ифодаси бирламчи бўлса, бадий матнда бундай ахборот бирламчи эмас, балки шу ахборот воситасида айтилмоқчи бўлган фикр – ғоянинг эстетик таъсирли ифодаси мутлақо ҳал қилувчидир. Тилшунос олим М.Йўлдошев бу хусусдаги Н.Маҳмудов, Р.Будагов, Ю.Рождественский ва бошқаларнинг фикрларини умумлаштириб шундай ёзади: «Тилнинг эстетик вазифаси ...тингловчида ҳис – туйғуларни кўзғатишга хизмат қиладиган вазифадир». Бадий матнларда тилнинг эстетик вазифаси биринчи планда турса – да, ифодаланаётган фикр, яъни коммуникатив вазифа ҳам эътибордан бутунлай соқит қилинмайди. Шуларни назарда тутган олим фикрини давом эттиради: «Тилнинг эстетик вазифаси бадий матнда коммуникатив вазифанинг устида «ўтиради», шунинг учун эстетик вазифа яққол кўриниб туради, коммуникатив вазифа эса унинг остида кўзга ташланмасдан иштирок этади».²

Badiiy nutqda fonetik vositalar obrazli ifoda vositasi sifatida ishlatiladi. Jumladan:

Alliteratsiya. “Sening sochlaring soyadek serser” gapida “s” tovushi uygʻunlik va yengillik ifodasini beradi³. Assonans: “Koʻzlarimda yolgʻiz yoʻl — sokin, soʻqmoq.” (o tovushining takrori ohangdorlik keltiradi). Onomatopea (tovushga taqlid): “Qars-qars” – real tovushlarni ifodalab, realistik muhit yaratadi. Pauza va urgʻular esa dramatik ifoda beradi, teatrdan va sheʼriyatda ritm yaratadi.

Adabiyotshunoslikda badiiy nutqdagi fonetik vositalar orqali muallifning hissiy holati, niyati va obrazlar tizimi namoyon boʻlishi taʼkidlanadi (Belyanin, 1993).

Fonetik vositalarning qoʻllanish darajasi har bir uslubga xosdir:

² Йўлдошев М. Бадий матн лингвопоэтикаси. Монография. –Т. 2008. Б – 99.

³ Crystal, D., Davy, D. (1969). Investigating English Style. Longman.

Uslublar	Fonetik vosita (misollar)	Izoh
Badiiy	alliteratsiya, intonatsiya, pauza	Obrazli, hissiy boy matn yaratadi
Publitsistik	pauza, urg'u, emotsional intonatsiya	Auditoriyaga ta'sir ko'rsatish maqsadida qo'llaniladi
Rasmiy	neytral intonatsiya	Obyektiv va rasmiy xususiyat, fonetik vosita
Ilmiy	monoton ohang, urg'u mantiqiy markazga qaratiladi	Aniq, tushunarli va mantiqiy tuzilma
So'zlashuv	dialektik intonatsiyalar, og'zaki pauzalar	Erkin, ekspressiv, shaxsiy ifoda vositasi

Masalan, siyosiy chiqishlarda urg'u va intonatsiyaning o'zgartirilishi ishonchni oshiradi: "Biz bugun qaror qabul qilamiz, ertaga esa tarix bu qarorni eslaydi!" Bu yerda urg'ular dramatik ta'sirni kuchaytiradi.

Fonetik uslubiyyatning amaliy sohalari

Fonetik uslubiyyat faqat nazariy yo'nalish emas, balki amaliy jihatdan ham keng qo'llaniladi:⁴

She'riyatda: Ritm va ohang uyg'unligini tahlil qilish vositasi;

Reklamada: Tovushlar orqali auditoriyaning e'tiborini jalb qilish vositasi;

Nutq terapiyasida: Tovush buzilishlarini korreksiya qilish vositasi;

Teatr va kino san'atida: Personaj xarakterini ovoz orqali yaratish (masalan, tovush temбри bilan obrazga xos emotsiya berish);

⁴ Crystal, D., Davy, D. (1969). Investigating English Style. Longman.

Nutq sintetikasi va sun'iy intellektda: Ovozni inson tovushlariga moslashtirishda fonetik-stilistik yondashuvlar muhim rol o'ynaydi.

Fonetik uslubiyat (yoki fonostilistika) tilning tovush tizimi vositalarining ekspressivlik, emotsionallik va estetik imkoniyatlarini o'rganadi. Ushbu fan quyidagi masalalarni o'rganadi:

Tovushlar va ularning kombinatsiyalarining uslubiy yuklamasi;

Intonatsiya, urg'u va pauzaning emotsional-ta'sirchan funksiyalari;

Alliteratsiya, assonans va boshqa fonetik figuralarning badiiy matndagi roli;

Fonetik vositalarning badiiy nutqdagi roli kabilar.

Adabiyotda fonetik vositalar asosan estetik ta'sir yaratish, emotsional holatni ifodalash va obrazni kuchaytirish uchun ishlatiladi. Masalan, "Shivirlaydi shamolda shoxlar, shitirlab" gapida alliteratsiya (sh tovushi takrori) yordamida o'ziga xos shamol shovqiniga ega muhit yaratilgan.

Funksional uslublarda fonetik vositalar

Ilmiy, rasmiy-hujjat, publitsistik, badiiy va so'zlashuv uslublarida fonetik vositalar turlicha darajada ishlatiladi. Masalan, badiiy uslubda tovush o'yinlari keng qo'llansa, ilmiy uslubda tovush vositalari asosan neytral vazifani bajaradi.

Uslub tulari	Fonetik vosita ishlatilishi darajasi
Badiiy	Yuqori
Publitsistik	O'rtacha
Ilmiy	Past
So'zlashuv	O'rta

Badiiy uslub – bu adabiy tilning eng obrazli, estetik jihatdan boy va emotsional uslubidir. U nafaqat axborot yetkazish, balki estetik ta'sir, obraz yaratish, muallif kayfiyati va munosabatini ifodalash vazifasini bajaradi[1].

Stilistikada badiiy uslubni o'rganishda I.R.Galperin eng ko'p murojaat qilinadigan mualliflardan biridir. U badiiy uslubni "eng erkin, individual va emotsional ekspressivlikka boy" funksional uslub deb ataydi[2]. Jumladan, u quyidagi stilistik vositalarni badiiy uslubning asosiy belgilari sifatida ko'rsatadi: metafora, epitet, ironiya, gradatsiya, inversiya, sintaktik parallelizm va boshqalar. Uning fikricha, publitsistik uslubning asosiy funksiyasi – bu "mass media vositalari orqali ijtimoiy ongga ta'sir o'tkazish"dir. U matnning emotsionalligi va rasmiylik darajasining muvozanatini alohida ta'kidlaydi.

Skrebnev esa publitsistik uslubni "og'zaki va yozma shaklda axborot yetkazish va ishontirish funksiyasini bajarayotgan ijtimoiy vosita" deb baholaydi[3]. U bu uslubda ishlatiladigan til vositalari ichida ritorik savollar, sintaktik parallelizm va shiorlar alohida rol o'ynashini qayd etadi.

Fonetik uslubiyat fonetika va stilistikaning kesishgan nuqtasida joylashib, nafaqat adabiy tilning fonetik vositalarini o'rganadi, balki ularni emotsional, ekspressiv va estetik vazifalarini ham tahlil qiladi. Fonetik vositalarning matndagi ma'no va ta'sirchanlik yaratishdagi roli bugungi kunda tilshunoslikning eng dolzarb mavzularidan biridir. Bu soha fonetika, stilistika, psixolingvistika va kommunikatsiya nazariyasi bilan chambarchas bog'liq. Bugungi kunda fonetik uslubiyat ilmiy tahlil, poetik ifoda, sahna nutqi, reklama va sun'iy nutq texnologiyalarida keng qo'llanilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Galperin, I.R. (1981). Stylistics. Moscow: Higher School Publishing.
2. Crystal, D., Davy, D. (1969). Investigating English Style. Longman.
4. Karimov, S. (2020). O'zbek tili fonetikasi va uslubiyati. Toshkent: Fan.
5. To'xtayeva, D. (2022). "Fonetik vositalarning uslubiy funksiyalari". Filologiya masalalari, №2.

6. Belyanin, V.P. (1993). Imidj avtora v hudozhestvennom tekste. Moskva: Nauka.
7. Cook, G. (1992). The Discourse of Advertising. London: Routledge.
8. Litosseliti, L. (2010). Gender and Language Theory and Practice. Routledge.
9. Bobojonov, A. (2018). “Fonetik obraz va uning stilistik ahamiyati”. O‘zbek tili va adabiyoti
10. Usmanov, F.F. (2024). O‘zbek milliy qadriyatlarining lingvomadaniy aspekti. – Andijon, 2024.